

Úvaha o scénickom osvetlení

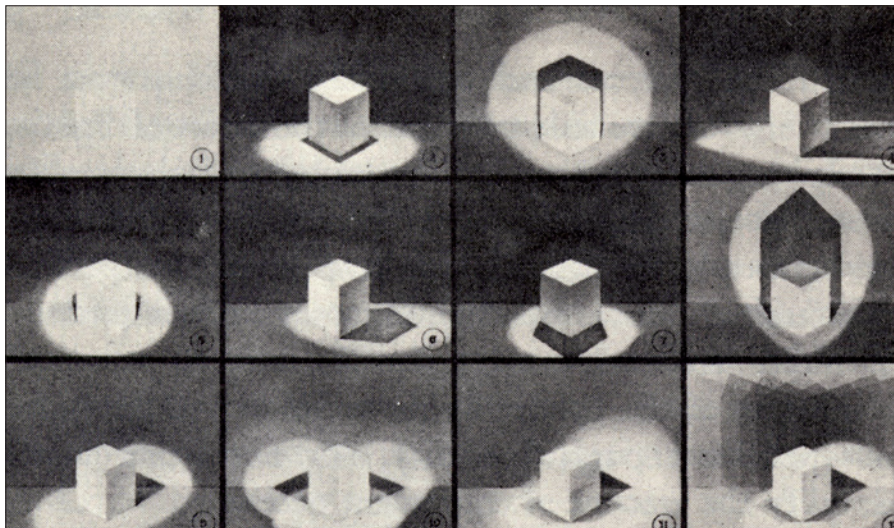
Ing. Jozef Šimčisko, IES, ILUMA+, s. r. o.

Napriek tomu, že scénické osvetlenie nie je také staré ako ľudstvo samo, jeho história sa začala písať pomerne dávno. Už starovekí Gréci budovali svoje divadlá tak, aby im slnko poskytovalo osvetlenie scény. Potom už stačilo len vybrať vhodný čas predstavenia počas dňa, aby farba svetla a jeho smerovanie podporili požadovanú atmosféru predstavenia.

V 17. storočí boli v divadlách na osvetlenie používané najskôr sviečky, neskôr olejové lampy. Keď vďaka vývoju olejové lampy boli nahradené plynovými svietidlami, scénické osvetlenie začalo využívať technické vymoženosti ako mechanické stmievanie a farebné filtre. Cenou za tento pokrok boli začmudené javiská a nejedno divadlo tej doby skončilo svoju existenciu v plameňoch.

Prvým divadlom s elektrickým osvetľovacím systémom bol Savoy Theatre v Londýne v roku 1881. Až na niekoľko výnimiek, využívajú všetky dnešné divadlá na scénické osvetlenie výhradne elektrické svietidlá (ak sa nerátajú špeciálne prípady, kedy dobový zdroj svetla je súčasťou scény). V divadlách možno nájsť veľmi širokú paletu svetelných zdrojov. Od obyčajných žiaroviek, cez halogénové žiarovky, žiarivky, halogenidové a xenónové výbojky až po indukčné zdroje a LED diódy. Osvetľovacie pupty a stmievacie jednotky nezaostávajú za svietidlami a ponúkajú to najnovšie, čo v oblasti technológií, materiálov alebo programového vybavenia svetelná technika prináša.

Vo všeobecnosti je scénické osvetlenie uvažované v spojitosti s divadlom. Ak zoberieme do úvahy definíciu scénického osvetlenia z knihy A Syllabus of Stage Lighting, ktorej autorom je Stanley McCandless, potom „scénické osvetlenie môže byť definované ako použitie svetla na vytvorenie pocitu viditeľnosti, prirodzenosti, kompozície a nálady“. V takomto ponímaní možno scénické osvetlenie rozšíriť aj na oblasť filmu a televízie, ba dokonca aj na architektonické osvetlenie. Mimochodom, táto kniha bola napísaná v roku 1927 a ešte aj dnes je používaná na niektorých univerzitách pri výuke scénického osvetlenia. Je zrejme, že každá z týchto oblastí má svoje špecifiká a zákonitosti, či už v používaných svietidlách, alebo v technikách svietenia. Hlavné ciele však ostávajú rovnaké – pôsobiť na ľudské zmysly a vyvolávať emócie. Na dosiahnutie požadovaných účinkov je k dispozícii niekoľko paramet-

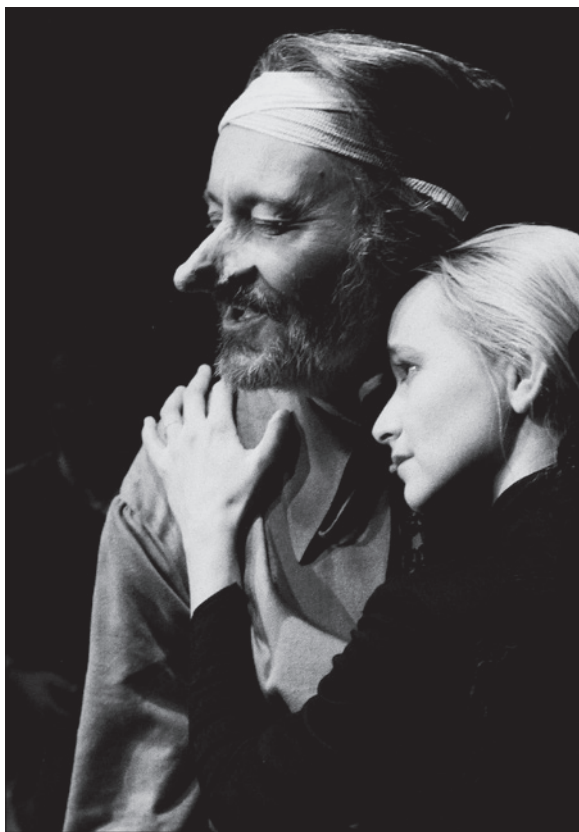

Obr. 1. Vplyv smerovania svetla na osvetlenie kocky – Ilustrácia z knihy *Metódy osvetľovania javiska* (Stanley McCandless: *A Method of Lighting the Stage*, Theatre Arts Books, New York 1947)

etrov svetla, s ktorými možno pracovať. Je to najmä intenzita svetla, jeho farba, smerovanie v priestore a zmeny týchto parametrov v čase. Svetlo podporu-

je dramatickú akciu vytváraním a zmenou atmosféry.

V divadle pri tvorbe nového predstavenia spolupracuje viacero profesií – okrem režiséra je to výtvarník scény, výtvarník kostýmov, dizajnér osvetlenia, popr. choreograf a ďalší. Ich činnosti sa navzájom ovplyvňujú, preto je veľmi dôležité, aby spolu počas tvorivého procesu pravidelne komunikovali, aby pod taktovkou režiséra napokon dosiahli očakávaný výsledok. Ak má byť komunikácia efektívna, musia účastníci jeden druhému rozumieť. Na prvý pohľad je to banálna podmienka, ale ak napr. človek navrhujúci osvetlenie je príliš technicky zameraný, a nie je schopný ostatným umeleckým zložkám vysvetliť (či už verbálne, alebo pomocou škíc) svoje zámery, je ich spolupráca zbytočne sťažená. Takáto situácia môže nastať v našich podmienkach pomerne ľahko, pretože dizajnér osvetlenia bol do nedávnych čias pojem v podstate neznámy. V divadlách to bol (a často ešte aj je) výtvarník scény, ktorý rozhodoval o svetel-

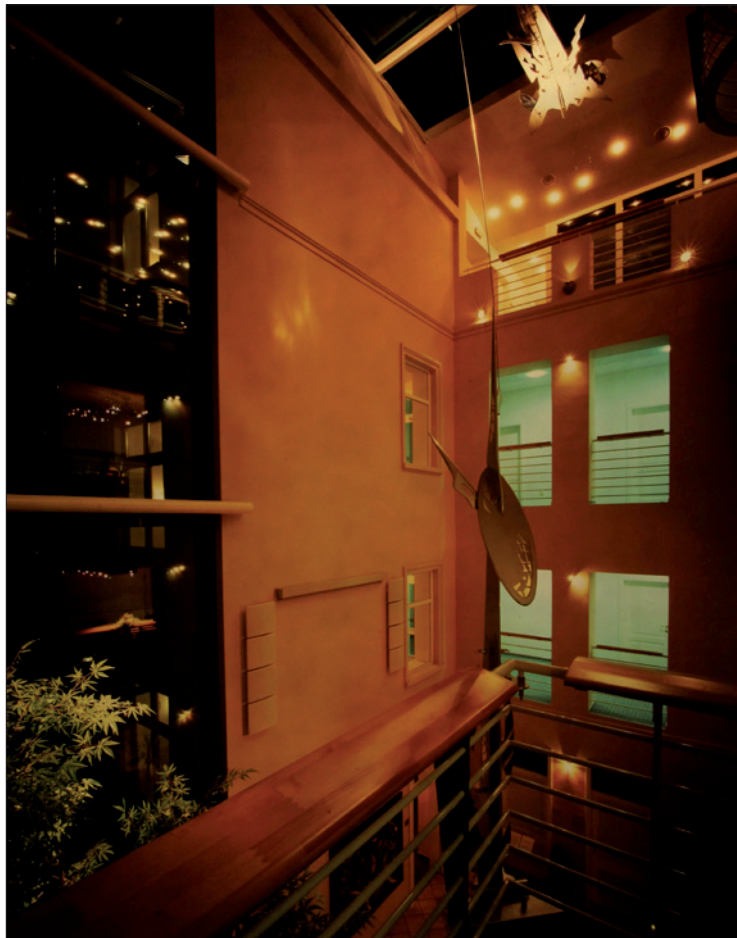

Obr. 2. *Cyrano*, Bratislava, 1993, svetelný dizajn Jozef Šimčisko, foto Jozef Uhliarik

ných náladách pre jednotlivé scény. Je už len na jeho schopnosti spolupracovať s technickými zložkami, popr. na ich ochote preniesť umelecké predstavy do života na javisku. Absencia výuky niektorých technických predmetov na umeleckých školách niekedy robí spoluprácu umeleckých a technických zložiek pri tvorbe predstavenia obťažnú.

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že čím vyspelejšia technika je k dispozícii, tým vyššia bude aj umelecká úroveň predstavenia. Nie je to nevyhnutne pravdivé tvrdenie. Často sa stáva, že prehnané používanie technických vymožeností je na úkor tvorivosti, a tým aj celkového výsledku. Napríklad je pomerne jednoduché pomocou projekcie dosiahnuť, aby diváci videli na javisku les. Je omnoho zložitejšie prostredníctvom výberu správnych svietidiel a ich smerovaním vyvolať v divákoch pocit, že sa v tom lese nachádzajú, a teda že ich zážitok bude oveľa silnejší.

V televíznej a filmovej tvorbe sa osvetlenie prispôsobuje hľadáčikovi kamery – podstatným kritériom je, ako daná scéna alebo tvár herca bude vyzeráť na obrazovke, resp. na plátne. Rozhodujúce slovo má teda hlavný kameraman v spolupráci s režisérom. Takže je to hlavný kameraman, ktorý dáva pokyny technickému personálu ohľadom osvetlenia.

Obr. 4. Administratívna budova, Bratislava, 1998, svetelný dizajn Jozef Šimčíško a Pavol Buraj, foto Martin Vrabko

Obr. 3. Horúce leto 68, Toronto, 2009, svetelný dizajn Jozef Šimčíško, foto Yuri Dojč

Napriek tomu, že profesia dizajnera osvetlenia je u nás nová, scénografi často prišli na to, že s niektorými osvetľovačmi je možné veľmi dobre a účinne spolupracovať. Stačilo im vysvetliť svoju predstavu o stvárnení scény, požadovanej nálade a osvetľovač prišiel s riešením, ako tieto požiadavky splniť, popr. navrhol

ešte vylepšenia, ktoré požadovaný efekt len umocnili. Takže ne jeden osvetľovač je vlastne latentný dizajner osvetlenia, aj keď väčšinou len na pôde domovského divadla. Ani označenie tejto profesie nie je zatiaľ jednotné. Je to dizajner osvetlenia, výtvarník svetla, umelecký osvetľovač, majster svetla, alebo niečo úplne iné?

Možno o niečo jednoduchšia je situácia v oblasti architektonického osvetlenia. Režisérom projektu je architekt a z ostatných divadelných oblastí je tu zastúpené len osvetlenie. V ideálnom prípade je architekt autorom myšlienky a človek pracujúci na osvetlení prenáša myšlienku architekta do života. V reálnom svete je máločo ideálne, a tak si architekt často radšej spraví výber svietidiel a ich umiestnenie sám. Stáva sa to najmä v tých prípadoch, keď predajca svietidiel (ktorý bol ešte pred dvomi mesiacmi najväčším odborníkom v oblasti predaja hygienických potrieb) presvedča architekta, že „všetky lampy v tomto návrhu sú dodávané našou firmou a patria medzi to najlepšie, čo je na trhu momentálne k dispozícii“. Situácia v názvosloví je podobne nejednoznačná ako v oblasti divadla. Hovorí sa o dizajnerovi osvetlenia, poradcovi v oblasti osvetlenia, alebo o konzultantovi osvetlenia? Je rozdiel medzi konzultantom osvetlenia a obchodným zástupcom výrobcu svietidiel?

Nemožno opomenúť ani úplne nový jav v obore osvetlenia, a to svetelný dizajn pre počítačové hry. Vo svete virtuálnej reality je všetko možné, a preto virtuálne svietidlá majú nulovú spotrebu elektrickej energie, svetelné zdroje majú nekonečný život, môže si svetelný technik priať viac?

Princípmi svietenia je osvetlenie v počítačových hrách bližšie filmovému svieteniu než scénickému osvetleniu v divadle. Ale základ ostáva rovnaký – pracuje sa s intenzitou osvetlenia, farbou svetla a jeho smerovaním, aby bol zvýraznený alebo podporený zámer autorov hry. Problémom je, že pre niektorých ľudí je takmer neprístupné porovnávať osvetlenie v počítačovej hre so scénickým osvetlením pre divadelnú inscenáciu.

Na základe osobných skúseností považujem scénické osvetlenie v divadle jednoznačne za „kráľovskú disciplínu“. Neopakovateľnosť jedinečnosti okamihu v spojitosti s ľudským faktorom je záračným svetom, ktorému je veľmi ťažko odolať, ak ste ho raz skúsili. V prípade architektonického osvetlenia zase nie je k dispozícii generálový týždeň a výsledný efekt často závisí od schopnosti reálne odhadnúť, ako navrhované svietidlá splnia očakávaný efekt. Zrejme vo všetkých oblastiach scénického osvetlenia platí osvedčené – ak sa vám podarilo dobré osvetlenie, budete to vedieť vy, ale ak sa vám v osvetlení niečo nepodarilo, budú to vedieť všetci.

V obore osvetlenia a v oblasti scénického osvetlenia obzvlášť, neexistujú strik-

Obr. 5. Záber z hry Splinter Cell Conviction od firmy Ubisoft

né pravidlá, čo je správne a čo nie. Rozhodne scénické osvetlenie nie je aritmetickým súčtom technických parametrov použitých svietidiel, či už sa hovorí o divadle, televízii, filme, o osvetlení v architektúre alebo v počítačových hrách. Je to spôsob, ako sa pracuje so svetlom, ktorý môže predstaveniu (televíznej inscenácii, filmu, budove alebo počítačovej hre) pridať ďalší rozmer, ktorý umocní vnemy diváka, návštevníka alebo hráča videohry.

Cieľom tohto článku bolo otvoriť diskusiu (pevne verím, že nie Pandorinu

skrinku) v oblasti scénického osvetlenia, podporiť vzdelávacie programy, najmä tzv. medziodborové. Nezáleží na tom, či autorom návrhu osvetlenia je človek s vysokoškolským diplomom alebo človek bez maturity, či je tento človek nazývaný dizajnér osvetlenia alebo umelecký osvetlovač, či ide o divadelné predstavenie alebo osvetlenie rodinného domu, podstatné je, či výsledkom je osvetlenie zlé, alebo dobré. To je to hlavné, čo by nás malo zaujímať.

☒

Scénické osvetlenie dnes a zajtra

Ing. Martin Kubánka, Q-99

Scénické osvetlenie, jeho význam a využitie v praxi už dávno nie sú neznámymi pojmami, práve naopak. Množstvo článkov, ako napr. Divadlo, jak ho divák nezná (vid' Světlo 3/2003, str. 14) alebo Současné scénické osvětlení (vid' Světlo 3/2002,

str. 16), poskytuje čitateľovi širokú základňu poznatkov z oblasti divadelnej a televíznej produkcie. Slovo móda nemá v tejto sfére opodstatnený význam, nakoľko využitie nových technológií nie je natoľko výrazné. Klasifikácia scénických

a architektonických svietidiel, ale aj ich riadenie stále pretrvávajú. Platí tu len postup existujúcich technológií v spojitosti s dávno overenými. Ako príklad je možné uviesť použitie tzv. Svobodoviek¹⁾, bez ktorých by sa dodnes žiadna divadelná scéna nezaobišla.

Obr. 1. Použitie svietidla Robin 600E Beam na presvietenie "atmosféry v blízkosti LED stien v programe Česko Slovensko má talent

Čarovná dióda LED

Výrazným pokrokom v oblasti „bieleho svetla“ je využívanie LED zdrojov, ktoré sa svojou účinnosťou ďaleko vzdialili v súčasnosti ešte stále používaným svietidlám so žiarovkovými, popr. výbojkovými svetelnými zdrojmi. Reflektory a refraktory používané v konvenčných divadelných svietidlách boli nahradené špeciálnymi optikami používanými v LED svietidlách. Tento trend uplatnili aj známe firmy ako napr. ARRI (L-Series/

¹⁾ Svobodova rampa – sústava z deviatich svetelných zdrojov na malé napätie. Pri vodorovnom zavesení nad scénu vytvára „svetelnú stenu“ po celej šírke zariadenia.